

Reference (Beirut 1971), *History in Two Dimensions: A Christian Interpretation of History as Being an Equation between Time and Eternity* (London 1983). Trimmingham, James Kritzeck ve William Hubert Lewis tarafından neşredilen *Islam in Africa* ile (New York 1969) *The Muslim World, The Historical Survey*'in III. cildine (Leiden 1969) önemli katkılarda bulunmuş ve pek çok makale yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

De L. O'Leary, "Islam in Ethiopia, By J. Spencer Trimmingham, Oxford University Press, 1952", *MW*, XLIII/1 (1953), s. 46-49; Zâhir Riyâz, "Ta'lik 'alâ Kitâbi'l-İslâm fi Etîyûbyâ", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, XVIII/2, Kahire 1956, s. 121-142; G. Lang, "Islam in East Africa, J. Spencer Trimmingham, Oxford Clarendon Press", *American Anthropologist*, LXVIII (1966), s. 546-548; A. Sonderegger, "On Writing African History: Schools of Thought and their (Mis)Representation", *Wiener Zeitschrift für kritische Afrikastudien*, XIII (2007), s. 49-78; J. Zâhorik, "The Islamization of the Beja until the 19th Century", *Beiträge zur 1. Kölner Afrikawissenschaftlichen Nachwuchstagung (KANT I)* http://www.uni-koeln.de/phil-fak/afrikanistik/kant/data/ZJ1_kant1.pdf (22.03.2016); http://www.idih.org/wiki/J._Spencer_Trimmingham (22.03.2016); <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=7877473> (22.03.2016).

NADİR ÖZKUYUMCU

TUĞYAN

(الطغيان)

Azgınlık göstererek haddi aşma mânasında bir Kur'an terimi.

Sözlükte "azmak, sapmak; taşmak" anlamına gelen **tuğyan** (tağy), Kur'an-ı Kerim'de türevleriyle birlikte otuz dokuz yerde geçmektedir. Bunların içinde birkaç âyette "suyun kabarıp taşması, gözün yöneldiği istikametten veya hedeften başka tarafa kayması, terazinin dengensinden saptırıldığı için eksik tartması; Âd ve Semûd kavimlerini isyanları yüzünden helâk eden şiddetli yer sarsıntısı, büyük deprem" gibi anlamlarda kullanılır. Tuğyan kavramının yer aldığı diğer âyetlerde genellikle, "gerçekten haberdar olduktan sonra meşrû sınırları aşip azmak" mânasında insanların dinî ve ahlâkî alanlardaki her türlü sapkınlığını, zulüm, haksızlık ve tecavüzlerini ifade eder. Tarih boyunca ilâhî davete sürekli karşı çıkarak inkâr zihniyetinin sembolü haline gelen Firavun ve taraftarlarının gösterdikleri azgınlıklara çeşitli âyetlerde tuğyan kelimesiyle atıfta bulunulmuş, bu kavram onların her türlü olumsuz davranışları için bir terim halinde kullanılmıştır (meselâ bk. Tâhâ 20/24, 43,

45; en-Nâziât 79/17; el-Fecr 89/11). Beş âyette tuğyan ile küfür kelimeleri birbirinin tamamlayıcısı olarak zikredilmiştir (el-Mâide 5/64, 68; el-İsrâ 17/60; el-Kehf 18/80; eş-Şems 91/11). Aynı kavramın yer aldığı birçok âyette ise insanların tuğyan halinde iken âdeta bir kör gibi davrandıklarını, azgınlıkları içinde bilinçsizce bocaladıklarını belirtmek üzere "ya'mehûn" ifadesiyle nitelendikleri görülmektedir. Öte yandan Kur'an'da "aşırı derecede azgın ve mütecaviz" anlamındaki "cibt" kelimesiyle birlikte kullanılan tâgût kavramı, geçtiği âyetlerde "insanı Allah'ın gösterdiği hak yoldan saptırarak O'na kulluktan alıkoynan her şey; tuğyanı yaşayan ve yaşatan bütün kişi, kuruluş ve güçler" anlamında kullanılmıştır (bk. CİBT; TÂGÛT). Ayrıca yalancılık, hak hukuk ve sınır tanımama, bozgunculuk, aşırı tüketim, dengeyi bozma, ölçü ve tartıda adaletsizlik gibi hususlar Kur'an'da tuğyan kapsamında kabul edilen olumsuz davranışlardır (meselâ bk. Hûd 11/112; Tâhâ 20/81; er-Rahmân 55/8-9). Tuğyan kavramı hadislerde de genellikle "azgınlık, isyan, küfür" anlamında kullanılmıştır. Bu kelimenin yer aldığı hadislerin bir kısmında, Kur'an'daki Hızır kıssasında kendisinden söz edilen (el-Kehf 18/74, 80) ve Hızır tarafından öldürülen çocuğun öldürülme gerekçesine temas edilirken yaşaması halinde onun ileride anne ve babasına azgınlıkla zulmedeceğine tuğyan kelimesiyle işaret edilmiş (*Müsned*, I, 121; Buhârî, "Tefsîrû'l-Kur'ân", 18/3; Müslim, "Fezâ'il", 172, "Kâder", 29), bazı hadislerde aşırı dünya sevgisiyle mal hırsının, şiddetli öfke ve kinin insanı tuğyana sevkedeceği bildirilmiştir (Dârimî, "Muḥaddime", 32; Abdürrezzâk es-San'ânî, XI, 188).

Tuğyan kavramı kişinin soyluluk, zenginlik, siyasal ve sosyal statü, iktidar gücü vb. gelip geçici durumlara aldanarak önce Allah'a, ardından yaratılmışlara karşı büyüklene, Allah'ın emirlerine boyun eğmeyi ve O'na kulluk etmeyi gururuna yedirememesi, mânevî ve ahlâkî açıdan değersiz şeylerin cazibesine kapılarak onlarla avunup aldanması yüzünden işlediği bütün olumsuz davranışları kapsamaktadır. Tuğyan insan tabiatında mevcut, her an harekete geçebilecek olan kibir ve benlik duygusundan kaynaklanır. Gönlünü vahye bağlamayan, aklını yegâne rehber kabul ederek peygamberlerin uyarılarını dikkate almayan bencil insan maddî güç ve üstün bir sosyal statü elde edince çevresindekilerin telkinlerine kapılarak önce kendini beğenmeye, daha sonra ilişkile-

rinde itidal ve adaletten ayrılıp başkalarına hükmetmeye yönelir, sonuçta tuğyan bataklığına saplanır. Bu sebeple iman açısından tuğyanın küfür ve şirk ile sonuçlanacağı, sosyal hayat ve beşerî ilişkiler açısından onun doğuracağı sonuçların başkalarına zulüm ve tahakküm şeklinde kendini göstereceği söylenebilir. Nitekim Kur'an'da geçmiş toplumların olumsuz davranışları ve onları helâke sevkeden sebepler sayılırken bunların tamamının tuğyan kapsamında olduğu belirtilmiştir (el-Mâide 5/64, 68; el-Hâkka 69/5; el-Fecr 89/6-14). Bu kelimenin, taşıdığı "aşırılık ve taşkınlık" anlamı sebebiyle "taaddî" (ölçüyü ve sınırı aşmak) ve dalâlet (ilâhî buyruklara aykırı davranmak) kelimeleriyle yakın anlamli; akıllı ve bilgili olmayı, cehalet ve sefahatten uzak durmayı ifade eden "hilim" kelimesiyle de karşıt anlamli olduğu söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "tğy" md.; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "tğy" md.; *Lisânü'l-Arab*, "tğy" md.; *Kâmus Tercümesi*, IV, 1055; Wensinck, *el-Mu'cem*, "tğy" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "tğy" md.; *Müsned*, I, 121; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-Azamî), Beyrut 1403/1983, XI, 188; Elmalî, *Hak Dini*, II, 869-870; VIII, 5864; T. İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* (trc. Selâhattin Ayaz), İstanbul 1991, s. 202-204; Halit Ünal, "Tuğyan", *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VI, 226-228.

METİN YURDAGÜR

TÛKÂN, Kadri Hâfız

(قدري حافظ طوقان)

(1910-1971)

Filistinli İslâm bilim tarihçisi, düşünür ve devlet adamı.

Filistin'in Nablus şehrinde doğdu. Erkek ve kadın birçok âlim ve şair yetiştiren bir aile ortamında yetişti. Babası Hâfız b. Abdullah Tûkân önde gelen siyasetçilerdendi. Kadri Hâfız ilk ve orta öğrenimini Nablus'taki Medresetü'n-necâh'ta tamamladıktan sonra girdiği Beyrut Amerikan Üniversitesi Matematik İlimleri Bölümü'nden mezun oldu (1929). Ardından Nablus'a dönerek Medresetü'n-necâh'ta matematik dersi verdi. 1941'de Külliyyetü'n-necâh adını alarak koleje dönüştürülen bu okulun müdürü Abdülatîf el-Habbâl'in görevinden ayrılmasından sonra okul müdürlüğüne getirildi (1950). Vefatına kadar yönetimini üstlendiği bu kurum onun çabalarıyla gelişerek 1977'de Necâh Üniversitesi'ne dönüştü. Hocaları ve öğrencileriyle Filistin halkının hak ve

özgürlük davasında önemli rol oynayan bu kurumun mensubu olarak Tükân çeşitli faaliyetlere, düzenlenen toplantılara ve gösterilere katılarak dikkat çekti. Bu sırada İngiliz manda yönetimi tarafından hapis ve sürgün cezalarına çarptırıldı. 1936'da Hufeyr ve Sarafend hapishanelerinde birçok Filistinli direnişçi ile birlikte dokuz ay tutuklu kaldı. 1948 Arap-İsrail savaşının ardından Nablus, Ürdün toprakları içinde kaldı ve aktif siyasete giren Tükân Ürdün Parlamentosu'na Nablus'tan iki dönem milletvekili seçildi (1950, 1954). Daha sonra sekiz ay kadar Dışişleri bakanlığı yaptı (Temmuz 1964 – Şubat 1965). Bu arada matematik ve astronomi alanındaki çalışmalarını da sürdürdü. Çeşitli Arap ülkelerinde konferanslar verdi, uluslar arası sempozyumlara katıldı.

Edebiyat, düşünce ve bilim alanlarında Filistin'de yetişen önemli şahsiyetlerden biri olan Tükân çeşitli ülkelerde yayımlanan gazete ve dergilerde pek çok makale neşretti. Özellikle İslâm bilim tarihi sahasındaki çalışmalarını adını duyurdu. Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye (Kahire), el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-Arabî (Dımaşk), Meclisü'l-ittihâdi'l-ilmî (Kahire), Meclisü'l-bahsi'l-ilmî (Amman) yanında Avrupa ve Amerika'da matematikle alakalı çeşitli kuruluşlara üye seçildi. 1955-1971 yıllarında Ürdün Bilim Komisyonu, 1961-1967 arasında Ürdün Neşir ve Tercüme Komisyonu başkanlıklarında bulundu. 1967'de Pakistan Pencap Üniversitesi tarafından kendisine fahri doktora verildi. 1957'de birinci dereceden Ürdün İstiklâl madalyası, 1961'de Fas Devleti Üstün Derece Fikir Yeterlilik nişanı, 1964'te birinci dereceden Birleşik Arap Cumhuriyeti ve aynı yıl Ürdün Yıldızı madalyalarıyla taltif edildi. 26 Şubat 1971'de Beyrut'ta vefat eden Tükân'ın naaşı Nablus'a götürülerek orada defnedildi.

Tükân ilmi mesaisini bir taraftan müslümanların bilim tarihindeki hizmetlerini, bugünkü Batı biliminin gelişmesine olan katkılarını ortaya koymaya yoğunlaştırmışken diğer taraftan İslâm dünyasının bugün içinde bulunduğu geri kalmışlıktan nasıl kurtulacağı konusunda fikirler geliştirmiştir. İslâm âlimlerinin katkısı olmasaydı Batı'da XIV. yüzyıldan itibaren gözlenen bilimsel gelişmenin VIII. yüzyıldaki mevcut seviyeden başlamak zorunda kalacağına dikkat çeken Tükân, İslâm dünyasının yeniden harekete geçebilmesi için öncelikle hür düşüncüyü sınırlayan taklit ruhundan, geçmişin kalıplarına körü körüne bağlılıktan kurtulması gerektiği

üzerinde durur. Bu bakımdan nefis muhasebesi ve özelleştirmeye dair Arapça literatürde Tükân'ın yazıları önemli bir yer tutar. Bu çalışmalarında, kendi döneminin birçok Arap düşünürü gibi o da modernleşme süreci ve problemleriyle Arap dünyasının Batı'nın bilim, eğitim ve teknoloji konusundaki standardını elde edebilmesinin yollarını aramış, eserlerinin önemli bir kısmı bilim ve akıl konuları etrafında şekillenmiştir. Kitaplarından sadece *Va'yü'l-müstakbel* tamamen sosyal ve kültürel eleştiriye ayrılmıştır. Bu eserde modern Arap toplumunun hastalıklarını tesbit ve analiz etmekte, bu vesileyle kendi çözümlerini ortaya koymaktadır. Ona göre bu hastalıkların en önde geleni istikbal bilincinin eksikliği olup bu da Araplar'ın kendi topraklarında başlarına gelen felâketlerin ve uluslar arası alanda başarısızlıklarının başlıca sebeplerinden biridir. Bundan kurtulmak için öncelikle düşüncenin özgürleştirilmesi, bilimin ve bilimsel metodun benimsenip eğitimde uygulanması şarttır. Tükân Filistin halkının haklarına ve özgürlüklerine kavuşması, Arap birliğinin kurulması için de siyasal ve entelektüel bir şahsiyet olarak hayatı boyunca mücadele etmiştir.

Eserleri: *Nevâhin mecîde mine's-ge-kâfeti'l-İslâmiyye* (Kahire 1938, Abdülvehhâb Azzâm, Zekî Muhammed Hasan ve diğerleriyle birlikte), *Türâsü'l-Arabî'l-İlmî fi'r-riyâziyyât ve'l-felek* (Kahire 1941, 1954, 1963, 2008; Beyrut 1989, müellifin en önemli eseri olup İslâm dünyasında ve Batı ilim çevrelerinde büyük yankılar uyandırmış ve ünlü bilim tarihçisi G. A. L. Sarton, bu çalışmayla ilgili kaleme aldığı bir değerlendirme yazısında [ISIS, XXXVI/2, 1946, s. 140-142] müelliften övgüyle söz etmiştir), *el-Kevnü'l-acîb* (Kahire 1943), *el-Uyûn fi'l-İlm* (Kahire 1945), *Muhâdarâtü İbni'l-Heysem et-tezkâriyye* (Kahire 1945), *el-Üslûbü'l-İlmî 'inde'l-Arab* (Kahire 1946), *Beyne'l-İlmî ve'l-edeb* (Kudüs 1946, müellifin Filistin radyosunda yaptığı konuşmalarla bazı makalelerinden oluşmaktadır), *Cemâlüddin el-Eîqânî: Ârâ'ühû ve kifâhuhû ve eşeruhû fi nehdati's-şarq* (Kudüs 1947), *Ba'de'n-Nekbe* (Beyrut 1950), *Va'yü'l-müstakbel* (Beyrut 1950, 1953), *Beyne'l-bekâ ve'l-fenâ* (Beyrut 1950; Kahire 1955), *el-Hâlidüne'l-Arab* (Beyrut 1954), *el-Ülûm 'inde'l-Arab* (Kahire 1956, 1960; Nablus 1983), *el-Ülûm 'inde'l-Arab ve'l-müslimîn* (Kahire 1956; Beyrut 1983), *İbn Hâmaza ve't-temhîd ile'l-lugarimât* (Kahire 1958), *Mağâ-*

mü'l-aql 'inde'l-Arab (Kahire 1960), *er-Rûhu'l-İlmiyye 'inde'l-Arab ve'l-müslimîn* (Kahire 1962), *Neşâtü'l-Arabî'l-İlmî fi mi'eti sene* (Beyrut 1963, başkalarıyla birlikte), *Hayeviyyetü'l-aqli'l-Arabî fi nakdi'l-fikri'l-Yûnânî* (Kahire 1966), *Ebü'r-Reyhân el-Bîrûnî* (Kahire 1966), *el-İlm ma'a'l-hayât* (Beyrut 1970), *Ulemâ'ü'l-Arab ve mâ a'fuhû li'l-hadâre* (Riyad, ts., Menşûrâtü'l-Fâhriyye), *Târîhu 'ilmi'l-cebr fi'l-âlemi'l-Arabî* (Küveyt 1986).

BİBLİYOGRAFYA :

Enver el-Cüncî, *Müfekkîrîn ve üdebâ' min hilâli âşârihim*, Beyrut 1967, s. 171-176; Yûsuf Es'ad Dâğır, *Meşâdirü'd-dirâseti'l-edebîyye*, Beyrut 1972, III/1, s. 745-747; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), V, 192; M. Mehdi Allâm, *el-Mecma'iyûn fi hamsine 'âmen*, Kahire 1406/1986, s. 231-232; Nâsîrüddin el-Esed, *el-Hayâtü'l-edebîyyetü'l-hadîse fi Filisîn ve'l-Ürdün hattâ sene 1950*, Amman 2000, s. 92-94; N. Rejwan, *Arabs in the Mirror: Images and Self-Images from Pre-Islamic to Modern Times*, Austin 2008, s. 25-30; Fuâd Sâlih es-Seyyid, *el-Mübdi'ün ve'l-müceddidün fi't-târîhi'l-Arabî ve'l-İslâmî*, Beyrut 1432/2011, s. 225-226; a.m.f., *Mevsû'atü a'lâmi'l-ğarni'l-işrin fi'l-âlemeyni'l-Arabî ve'l-İslâmî*, Beyrut 1434/2013, II/2, s. 44-45; Kâmil es-Sevâfirî, *el-Edebü'l-Arabiyyü'l-mu'âşır fi Filisîn min sene 1860-1960*, Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 335-340; "Kadri Tükân", *Mv.Fs.*, III, 507; Züheyr Humejdân, "Tükân (Kadri)", *el-Mevsû'atü'l-Arabiyye*, Dımaşk 2005, XII, 652-653; Ebû Bekir Hâlid Sa'dullah, "Tükân, Kadri Hâfiz", *Mv.AC*, XIX, 263-265.

MAHMUT KAYA

TUVA

Rusya Federasyonu'na bağlı
özerk bir cumhuriyet.

Sibirya'nın güneyinde Yukarı Yenisey havzasında Moğolistan sınırına yakın bir yerde bulunmaktadır; başşehri Kızıl (114.181 [2010 sayımı]), yüzölçümü 170.500 kilometrekaredir. En yüksek dağı 3976 m. ile Môngün Tayga'dır ve dağlık alanların % 82 oranında yer tuttuğu coğrafi bir yapıya sahiptir. Bu alanların önemli kesimi ormanlıktır (özellikle iğne yapraklı ağaçlar). Batısında Altay, güneyinde Tannu-ola, kuzeyinde Sayan (Kögmen) dağları yer almaktadır. Yenisey ırmağının bütün kolları Tuva'dan doğar. Ülke doğuda Buryat Özerk Cumhuriyeti, güneyde Moğolistan, batıda Gorno (Dağlık) Altay Özerk Cumhuriyeti, kuzeyde Hakasya Özerk Cumhuriyeti, Krasnoyarsk ve Irkutsk bölgeleriyle çevrilidir. Ülkeye adını veren Tuvalar, Türk kökenli bir topluluktur. VI. yüzyıldan itibaren Çin kaynaklarında zikredilen Tu-po (okunuşu Dubo) boyu Tuva-